

Dokumentumellátás

A bibliográfiai online adatbázisokban a keresés percek alatt elvégezhető, míg a vonatkozó elsődleges dokumentumok beszerzése – ha nincs meg az adott könyvtárban, és más hazai könyvtárból vagy külföldről kell bekérni – napokig, sőt hetekig is eltarthat. Ez az ellentmondás azonban már feloldható: a korszerű információs technológiára épülő új és dinamikusan fejlődő dokumentumellátó szolgáltatások révén.

Ma olyan világban élünk, amelyben

- ▶ a tudományos információ outputja (cikkek) évente mintegy 7%-kal növekszik;
- ▶ ettől azonban elmarad az információ fogyasztása, s évente kevesebb mint 2%-kal növekszik;
- ▶ a könyvtári költségvetések stagnálnak;
- ▶ a számítógépes technológia gyorsan fejlődik, és árai esnek.

Mindezek következtében egyre több kétség merül fel a papíron megjelenő folyóirat életképességét illetően, s ha a papíron lévő folyóirat meghal, akkor a könyvtárak, amilyeneknek ismerjük őket, meghalnak velük együtt, s elektronikussá, digitálissá, virtuálissá vagy falakon kívüliekké válnak, hogy csak néhány kifejezést említsünk a mostanában sokat hallottak közül.

Mint a világ egyik vezető folyóirat-előfizetési ügynökségének munkatársa szeretném megosztani önökkel idevágó nézeteimet.

Amit erről az üzletágról tudok, azt legjobban az *Alice Csodaországban* c. könyvből vett idézettel lehet megvilágítani.



"Mit tudsz te erről az üzletéről?" – kérdezte a király Alice-től.

"Semmit" – válaszolta Alice.

"Egyáltalán semmit?" – kacskodott a király.

"Egyáltalán semmit" – mondta Alice.

"Ez nagyon fontos" – mondta a király.

Kezdjük egy rövid történeti visszapillantással.

1665. január 5-én jelent meg Európában az első tudományos hetilap, a *Journal des Sçavants*, ame-

lyet 1665. március 6-án követett a *Philosophical Transactions*.

Az 1665-től 1700-ig terjedő időszakot hívjuk az "ősnyomtatványok" időszakának, amikor az időszak kiadványok számos előképe (almanach, kalendárium, éves könyvjegyzék, pamflet, hírlevél stb.) jelent meg.

1700 és 1825 között egyre több napilap is megjelent, s több száz tudományos társaságot alapítottak, amelyek ugyancsak megindították közleményeiket.

Az időszak kiadványok számát tekintve az igazi nagy kibontakozás 1825 és 1890 között ment végbe, amikor megszületett a kutatási szakfolyóirat típusa. Idézet az *Illinois Monthly Magazine* 1831-ben megjelent számából:

"Ez az időszak kiadványok aranykora. Semmit nem lehet tenni nélkülük. Szektáknak és pártoknak, jótékony társaságoknak, nagylelkű magánzemélyeknek mindnek megvan a maga folyóirata. Tudomány és irodalom, vallás és jog, mezőgazdaság és művészet egyaránt igénybe veszi a közönség felvilágosításának ezt az eszközét. Minden egyén és minden párt, amely egy új elméletet akar alapítani vagy egy régit lerombolni, tevékenységét egy hadüzenettel kezdi meg: létrehoz egy »magazint«. Van évkönyvünk, havilapunk; szemlénk ortodox és eretnek nézetekkel; művelődési, humán, jogi, vallásos és fizikai folyóiratunk; magazinunk hölgyeknek és uraknak; kereskedelmi, műszaki, metalizikai, érzelmes, zenei, szíverősítő és zagyva kiadványunk...

Akár utazunk, akár otthon vagyunk, csömörig vagyunk elteve folyóiratokkal; mint egy járvány, úgy hatják át az ország légkörét. Menj el egy teára, s emlékeztetőket szolgálnak fel az édességhez; vacsorázz egy barátoddal, s a borhoz szemléket kapsz; sétálj az utcán, s egy fickó prospektusokkal ront rád; menekülj egy könyvesboltba, s menhelyedet folyóiratok óriási kupacai torlaszolják el."

Száz évvel később, 1932-ben, amikor Carolyn Ulrich első *Periodicals Directory*-ja megjelent, ez a referenszmű nem tartalmazott 6000 címnél többet; a *Faxon's Librarians' Guide* első kiadása, amely ugyancsak 1932-ben jelent meg, az 1932–33-as előfizetési évre csak 1150 címet sorolt fel.

Az évente publikált cikkek számát tekintve sokkal nagyobb növekedés következett be 1950 és 1970 között. Már 1965-ben a *British Library Lending Department* (most BLDSC) 26 000 folyóirata 850 000 cikket tartalmazott, folyóiratonként durván 35 cikket évente. Ma az *Ulrich's Periodicals Directory* 31. kiadása (1992/1993) 126 000 címet sorol fel, az *EBSCO The Serials Directory*-jának 7. kiadása 1993

februárjában 145 620-at, s a három legnagyobb nemzetközi folyóirat-előfizetési ügynökség azt állítja, hogy több mint 200 000 élő cím szerepel adatbázisukban (élőn az értendő, hogy valahol a világon elfogadták rá előfizetést).

Ha becslésünk szerint évente 100 cikk jelenik meg egy folyóiratban, akkor ez évente legalább 20 millió cikket jelent, tehát naponta legalább 80 000 cikket jelentetnek meg.

Ez már most csillagászati szám, s a kutatók és a könyvtárosok egyaránt azért panaszkodnak, hogy a kiadók miért nem utasítanak vissza sokkal több kéziratot. Meg kell azonban mondanom, hogy azért nem jelenik meg több cikk, amint amennyi megjelenik, mivel a többit visszautasították.

Már a 19. század végén problematikussá vált az információhoz való hozzáférés, s tanúi lehettünk a szekunder folyóiratok létrejöttének: *Index Medicus* (1879), *Chemical Abstracts* (1907), *Biological Abstracts* (1921).

Vannevar Bush, az a villamosmérnök, aki a második világháborúban csatasorba állította az amerikai technológiát, ezt így fogalmazta meg az *Atlantic Monthly*-ben 1945-ben megjelent cikkében ("Ahogy gondolhatnánk"):

**"Az emberi tapasztalat mennyisége tüne-
ményes gyorsasággal növekszik, és minket
saját termékeink temetnek el. Minden héten a
nyomtatott anyag tonnái ömölnek ránk, benne
haladásunk szempontjából fontos gondolatok-
kal. Sok közülük elveszik. Sok mást újra meg
újra megismételnek."**

Abban az időben a költségvetések még meg tudtak birkózni a tudományos információ elburjánzásával a folyóiratokban. A könyvtárak igen sok új címet illesztettek gyűjteményeikbe. Csak tájékoztatásul: 1945-ben a *The American Journal of Medical Sciences* 10,50, dollárba került; 1949-ben, azaz négy évvel később, az ár "elképesztő" összeggel, 45 centtel 10,95 dollárra nőtt. Ma ez a folyóirat az európai intézményeknek mintegy 230 dollárba kerül. Nem nagyon régen a gazdag amerikai egyetemek megvettek mindenféle könyvet és folyóiratot, amibe csak belebotlottak; például a University of Texas könyvtárában 1970-ben több mint egymillió katalógizálatlan kötet halmozódott fel.

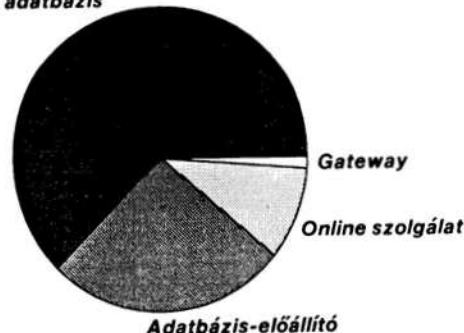
A mai világban azonban a költségvetések már nem tudnak lépést tartani a tudományos irodalom rohamos növekedésével, és – eltekintve attól, hogy a csökkent hozzáférés régi problémája még mindig fennáll –, a tudományos információ anyagilag majdnem megengedhetetlenné vált mostanra.

Ann Okerson (Association of Research Libraries = ARL) 1989-ben így fogalmazta meg a problémáit: "anyagi korlátok és a tudásanyaghoz való csökkent hozzáférés".

A tudományos irodalom azonban a kutatás növekedésével arányosan bővül, s föl kell tenni magunknak a kérdést, hogyan használjuk hatékonyan az új technológiát a kutatás és az információ burjánzó növekedésének kezelésére. Az American Chemical Society (23 folyóiratot ad ki) például 1993-ra 104 500 oldal kiadását irányozta elő költségvetésében; ez 12%-os emelkedést jelent!

A hatvanas években – a Lockheednek és a NASA-nak köszönhetően – tanúi voltunk az online adatbázisok létrejöttének, s a *Gale Directory of Databases* 1993-as kiadása szerint rendelkezésünkre áll 5183 online adatbázis, 2204 adatbázis-előállító, 818 online szolgálat, 99 gateway.

Online adatbázis



A múltban, *Gutenberg* előtt a dokumentumellátást írnokok végezték, akik sok példányban másolták le a kéziratokat.

A technikai fejlődés következtében ma állandóan javul a bibliográfiai forrásokhoz való hozzáférés, s napjainkban a dokumentumok iránt növekvő keresletből és a dokumentumellátásból adódnak a nehézségek. Hogyan is lehet most a dokumentumokat/cikkeket megszerezni?

A cikkek másolatait meg lehet kapni:

- ▶ közvetlenül a szerzőtől,
- ▶ a könyvtár saját gyűjteményéből,
- ▶ a könyvtárközi kölcsönzés révén,
- ▶ specializált dokumentumellátó központokon keresztül,
- ▶ az új fejlemények segítségével.

Dokumentumellátó központok

Amerikai Egyesült Államok

1. **Article Express International, Inc.** Engineering Information Inc. (Ei), Hoboken, NJ

A 4500 mérnöki folyóiratot és konferenciaanyagot tartalmazó, Compendex című indexéhez csatlakoztatva kínálja az EIDDS nevű dokumentumellátó szolgáltatást. 1991 folyamán az Engineering Index kifejlesztette az Ei Page One-t, azaz egy olyan szolgáltatást, amely lehetővé teszi a 4500 folyóiratuk tartalomjegyzékeiben (TOC = table of contents) való böngészést és visszakeresést. Továbbá hozzátettek még 30 000 rekordot az International Translation Centre-től (ITC) a technika, a mérnöki és természettudományok területén lefordított cikkekről. Ez a szolgáltatás CD-ROM-on kapható (neve: Ei Reference Desk System), és teljes szövegű dokumentumellátást kínál az Article Express International Inc. révén, amelyet az Ei közösen hozott létre újonnan a Dialoggal. Az európai használók részére speciális szoftverkapcsolatot fejlesztettek ki a BLDSZC-hez.

Árak: 1–20 lap 15,40 dollár plusz 4 dollár copyright és kezelési költség; gyorsítót: 1–20 lap 34 dollár (15 dollár plusz 19 dollár felár); fax: 34 dollár plusz 30 cent oldalanként.

2. ASK-IEEE, Institute for Electrical and Electronics Engineering (IEEE), Piscataway, NJ

Az IEEE 1993-tól ugyancsak bekapcsolódott a dokumentumellátásba, és szerződést kötött a Dynamic Informationnel, hogy segítse a szolgáltatás sikerességét.

Árak: nem ismertek.

3. AT&T Bell, az American Chemical Society és a Cornell University közös, CORE (Chemistry Online Retrieval Experiment) nevű projektjük keretében együtt dolgoznak azon, hogy az American Chemical Society minden folyóiratának teljes szövegét a grafikákkal együtt 1980-tól kezdve elektronikus fájlra vigyék.

Árak: nem ismertek.

4. Chemical Abstracts Service (CAS), Columbus, OH

Igen gazdag kémiában, vegyész-mérnöki, mérnöki tudományban, tiszta és alkalmazott természettudományokban és külföldi anyagokban. Számlanyitáshoz 500 dollár letételre van szükség.

Árak: dokumentumonként 10 dollár, ha STN rekordazonosító szám szerint rendelik; 14 dollár, ha postán, telefonon, telexen vagy faxon rendelik; 18 dollár, ha csak bibliográfiai idézet alapján. Kezelési költségeket is felszámítanak.

5. Dialog Information Services, Inc., New York, NY

A Dialog mintegy 32,9 millió rekordot kínál több mint 400 adatbázisban, továbbá több mint 1600 folyóirat teljes szövegét tárolja.

Árak: 6–16,50 dollár.

6. Disclosure Inc., Bethesda, MD

Saját gyűjteményéről (1968-tól), adatbázisból és CD-ROM-ról papírmásolatokat, mikrofilm lapokat vagy elektronikus hordozókat nyújt. Specialitása: vállalkozási és befektetési információk, jog, s nehezen megtalálható anyagok.

Árak: normál: 25 dollár, gyorsított: 50 dollár plusz copyright költség; fax: 2 dollár oldalanként.

7. Docutronics Information Services, New York, NY

Kínálata: vállalkozás, befektetés, újságok, nehezen fellelhető anyagok.

Árak: normál: 35 cent oldalanként plusz a visszakeresési idő költsége; gyorsított: 3 dollár oldalanként plusz a visszakeresési idő költsége. Csak a leszállított dokumentumokért kérnek térítést, nincs előfizetési díj.

8. Dynamic Information, Bethesda, MD

Minden témakörre kiterjed, beleértve a vállalkozást, a pénzügyi dokumentumokat, a természettudományt és technológiát, a pszichológiát és gyógyszerészetet. A dokumentumokat a következő forrásokból biztosítja: kereskedelem, International Pharmaceutical Abstracts, PSYCIInfo, fizetett visszakeresők országos hálózata a nagy könyvtárak gyűjteményeinél, szerzők, kiadók, társaságok, egyesületek és mások. A használók megrendeléseit elektronikus úton teljesítik.

Árak: nem ismertek.

9. ERIC Document Service, Inc., Educational Resources Information Center (ERIC), Springfield, VA

Az országos információs hálózatot azzal a céllal hozták létre, hogy gyors hozzáférést biztosítson a pedagógiai irodalomhoz. A világ legnagyobb pedagógiai adatbázisa több mint 735 000 dokumentum, folyóiratcikk, előadás, konferenciaanyag, könyv, szemle és tantervi anyag bibliográfiai rekordjával.

Árak: normál: 1–25 oldal 3,20 dollár plusz 2,79 dollár szolgáltatási és kezelési költség; fax: plusz 25 cent oldalanként; az éjszakai postázás költsége függ a súlytól és a szállítóeszköztől. Követelmény: minimum 300 dollár letétel.

10. ESL Information Services, Engineering Societies Libraries (ESL), New York, NY

Az ESL a világ legnagyobb gyűjteménye a mérnöki tudományok terén, sok mérnöki társaság kiadványainak letéti helye. Nagyon erős a konferenciaanyagok tekintetében.

Árak: normál: 15 dollár az első 15 oldalért plusz 40 cent oldalanként 49 lapig és 2,25 dollár copyright költség; 50 lap fölött 1 dollár 10 laponként; fax: 20 dollár az első 20 lapért, aztán 5 dollár minden további 10 oldalért; Federal Express 20 dollár; Express Mail 10 dollár; UPS tényleges költségek.

11. Faxon Xpress, Faxon Research Services (FRS), Cambridge, MA

A mintegy 10 000 folyóiratra kiterjedő dokumentumellátó rendszer az Interneten keresztül 1992 novemberé óta áll rendelkezésre.

Árak: nem ismertek.

12. Information Access Co., Foster City, CA

Folyóiratindexek online szolgáltatója. A könyvtárak IAC-szalagokat vehetnek át, vagy az IAC hálózatán keresztül férhetnek hozzá. CD-ROM termékei is vannak. 16 adatbázisa között szerepelnek: *General Periodicals, Magazine Index Plus, Academic Index,*

Expanded Academic Index, Business Index, National Newspaper Index, Health Index, Legal Resource Index, Investext és mások. Teljes szövegű másolatokat lehet rendelni a keresés során.

Előfizetési díj: 2000–45 000 dollár.

13. Information Express (IE), Palo Alto, CA

Minden szakterületre kiterjedően kínálja dokumentumellátó szolgáltatását, s a nehezen fellelhető anyagokra specializálja magát. Az IE saját forrásain és gyűjteményein kívül használja a Stanford és a University of California könyvtárait is, továbbá speciális problémák megoldására olyan forrásokat, mint az Engineering Societies Libraryt, a Linda Hall Libraryt, a Library of Congress, külföldi könyvtárakat, szerzőket, kiadókat és egyesületeket.

Árak: a felhasznált forrástól függenek.

14. Information On Demand (IOD), McLean, VA

A dokumentumellátás úttörője; erős a nehezen fellelhető és egyéb dokumentumok teljes szövegű másolataiban, minden szakterületen és adatban, a folyóiratcikkekben, az amerikai és külföldi szabadalmakban, a konferenciaanyagokban, műszaki jelentésekben, kormányzati dokumentumokban és sok másban. Saját gyűjteményén kívül külső forrásokat is használ (pl. CISTI, NAL, BLDSC). Az IOD-nek saját online rendszere van.

Árak: bekapcsolódási díj 20 dollár; 14 dollár dokumentumonként plusz copyright költség és 35 cent laponként; normál és éjszakai postázás (plusz 7 dollár); nemzetközi posta és fax: 20 dollár plusz 50 cent laponként.

15. Information Store, San Francisco, CA

Dokumentumellátó társaság. Mottója: Ha létezik, mi megtaláljuk. Minden témakör, bárhol, beleértve a nehezen fellelhető anyagokat.

Árak: 10 lapig 12,50 dollár, havonta 100–199 dokumentum – 10,50 dollár darabja, 200–299 dokumentum – havonta 8,50 dollár darabja. Megállapodás kérdése a havonta több mint 300 dokumentum alapdíja.

16. ISI Genuine Articles, Institute for Scientific Information, Philadelphia, PA

Erőssége: tudományos folyóiratok, különösen a kémia, mérnöki tudományok, orvostudomány, tiszta és alkalmazott természettudományok, humán és társadalomtudományok terén. A Genuine Articles kiterjed az ISI *Current Contents*-ében és a *Science Citation Index*-ében feldolgozott folyóiratokra.

Árak: normál: 10,70 dollár; kedvezmények kaphatók; gyorsszolgálat faxon: 10,50 dollár többletköltség; éjszakai postázás: 11 dollár többletköltség; az 1988 előtti címekre kiterjedő szolgáltatás: 7,75 dollár többletköltség. Számlanyitáshoz 300 dollár letétre van szükség.

17. LEXIS Document Services, Subs. of Mead Data Central, Inc., Springfield, IL

Hozzáférést biztosít teljes szövegű jogi információs adatbázisokhoz (USA szövetségi és állami,

Egyesült Királyság, Franciaország) és a jogágazatok anyagaihoz (adó, értékpapírok, bank, nemzetközi kereskedelem, szabadalom, távközlés, munka, energia, közszerződések stb.). Több mint 7 millió rekord a pénzügyi adatbázisban több mint 1500 köztulajdonban lévő amerikai és nemzetközi társaságról 100 iparágban. Az előfizetőknek szerződést kell aláírniuk, hogy teljes szolgáltatást kapjanak.

Árak: normál: 28 dollár plusz 3 dollár szolgáltatási és kezelési költség; fax: 2 dollár oldalanként; éjszakai kiszállítás: 16 dollár.

18. The Marine Biological Laboratory Library, Woods Hole, MA

Cikkellátó rendszert kínál körülbelül 3000 biológiai folyóirat alapján.

Árak: nem ismertek.

19. The National Library of Medicine (NLM), Bethesda, MD

A DOCDEL-nek nevezett dokumentumellátó rendszert kínálja.

Árak: nem ismertek.

20. National Translations Center, Document

Delivery Library of Congress, Washington, DC
Megrendelésre másolatokat ad a természet-, orvosi és társadalomtudományok terén bármilyen nyelvből angolra fordított anyagok nem publikált fordításairól. Általában kurrens folyóiratcikkek, szabadalmak, konferenciaanyagok és műszaki jelentések fordításairól van szó.

Árak: normál: 35 dollár plusz NTC visszakeresési költség; fax: plusz 10 dollár; másnap reggelre: plusz 10 dollár; másnap délutánra: plusz 7 dollár.

21. NewsBank/Readex Quick Doc, New Canaan, CT

Cikkmásolatokat ad újságokból, továbbá magazinokból tudományos, orvosi, külföldi anyagokra, humán tárgyakra, vállalkozásra, pedagógiára, USA kormányzati anyagokra, színjátszásra és egyebekre kiterjedően. Az újságok és magazinok jegyzéke rendelkezésre áll.

Árak: normál: 10–15 dollár, beleértve a copyright költséget is; fax: 5 dollár 20 lapért; éjszakai postázás 12 dollár.

22. OCLC Dispatch Service, OCLC, Inc., Dublin, OH

Az OCLC bevezetés előtt álló új dokumentumellátó szolgáltatása lehetővé teszi a dokumentumok megrendelését vagy a könyvtárközi kölcsönzést. A Library Patron Services kiterjed a FirstSearch Catalog tartalmára, amely kapcsolódik néhány egyedülálló adatbázishoz, közöttük a World CAT-hez (OCLC Union Catalog), az ArticleFirsthez és a ContentsFirsthez (folyóiratok tartalomjegyzékei), továbbá az MLA Bibliographyhoz. Az ArticleFirst és a Periodical Abstracts az első két olyan adatbázis, amely lehetővé teszi a dokumentumok megrendelését. A dokumentumokat a UMI's Article Clearinghouse fogja szolgáltatni, s valószínűleg több dokumentumellátó szolgálat lesz kapcsolatban minden egyes FirstSearch adatbázissal. Az OCLC kiváló minőségű, megbízható szolgál-

tatást garantál. A Library Services közé tartozik a PRISM Interlibrary Loan is, amelyet dokumentumrendelésre is lehet használni fontosabb forrásokból (The British Library, Chemical Abstracts stb.).

Árak: kb. 20 dollár cikkenként.

23. Research Libraries Group (RLG), Mountain View, CA

A CitaDel nevű dokumentumellátó szolgáltatást kínálja, amely hozzáférést biztosít néhány igen népszerű, kereskedelmi idézetségi adatbázishoz (mint pl. a *Dissertation Abstracts*).

Árak: Nem ismertek.

Az RLG az Ariel szoftvert fejlesztette ki az Internet telekommunikációs rendszere használatára a könyvtárak közötti dokumentumküldés céljából. Ariel Prospero szolgálja volt *Shakespeare A vihar* c. darabjában; ő olyan gyorsan teljesítette a parancsokat, ahogyan mestere kívánta. A dokumentumellátásban Ariel egy olyan szoftvercsomag, amely készen kapható hardvereszközök integrál dokumentumokról készített másolatok küldésére, fogadására és kinyomatására. Egy mikroszámítógép, egy szkennel, egy lézernyomató és távközlési eszközök kombinálásával kiváló minőségű cikkmásolatokat szolgáltat.

24. Research Publications, Inc., Woodbridge, CT

Az USA szabadalmi és védjegy hivatalai hivatalos mikrofilmszállítója. Minden amerikai és a legtöbb ipari országbeli szabadalomról papírmásolatot szolgáltat. Dokumentumellátó szolgálatot kínál vállalati és szakkönyvtárak részére, s azt tervezi, hogy az ellátó szolgálatot kiterjeszti a felsőoktatási és más könyvtárakra is. Az RPI 1993 közepére ellátást kínál állományának sok százezer mai és történelmi dokumentumáról, ma már nem kapható könyvekről, röplapokról, újságokról és ritka kéziratokról. Elsődleges, 16–20. századi nyomtatott forrásanyagot tartalmaz az amerikai és az angol történelem, az amerikai és az angol irodalom, a társadalom- és gazdaságtörténet, a nőkérdés, a színház és zene területéről. Műszaki, orvosi, kémiai és vegyészeti cikkeket is fog szolgáltatni, s nehezen fellelhető anyagokat is.

Árak: másolat: 9,50 dollár plusz 75 cent minden 10 lap fölötti oldalért; gyorsszolgálat: 12,75 dollár plusz 75 cent minden lapért 10 fölött; szupergyorsszolgálat: 20 dollár plusz 75 cent minden lapért 10 fölött.

25. The UnCover Company, Denver, CO

Ez a CARL Systems és az UnCover2 közös vállalkozása: adatbázisuknak az a része, amelybe az oxfordi *B.H. Blackwell* investált. Több mint 12 000 folyóiratból biztosít cikkeket.

Árak: 900 dollár az éves előfizetés, plusz 19 dollár cikkenként; fax: plusz 6,50 dollár.

26. UMI Article Clearinghouse, University Microfilms International, Ann Arbor, MI

A UMI több mint 12 000 címe 1987 előtti tudományos folyóiratokat, népszerű magazinokat, konferenciaanyagokat ölel fel. Katalógust kívánságra rendelkezésre bocsátanak.

Árak: másolatok: 9,95 dollár (nem számláról 11,75 dollár); fax: 9 dollár plusz 30 cent laponként. Speciális térítési díjakért a UMI-hoz kell fordulni. A UMI fedezi a szerzői díjat, nem kér letétet (de engedményt ad, ha valaki 200 dollárt letétbe helyez). A UMI online nyújt tételeket a *Dissertation Abstracts*ból papíron, mikrofilmen vagy mikrofilmlapon.

27. Universal Serial and Book Exchange, Cleveland, OH

Egy más típusú dokumentumellátó szolgálat. Visszamenőleges folyóiratszámok eredeti példányait szolgáltatja. Állománya mintegy 15 000 folyóirat kb. 5 millió száma.

Árak: normál: 7 dollár plusz szolgáltatási és kezelési költség; gyorsított: 7 dollár plusz 3 dollár szolgáltatási és kezelési költség. Letéti számlát kér.

28. University of California, San Francisco, CA

A campuson kilenc könyvtár használ egy Melvyl-nek hívott integrált könyvtári rendszert (ILS), amelyen keresztül egy MELDOC-nak nevezett dokumentumellátó szolgálatot működtetnek. Alap gondolat: a használnak olyan dokumentum-visszakereső "boltot" kínálni, amelyet elég egyszer felkeresni.

Árak: nem ismertek.

29. U.S. National Technical Information Service (NTIS), Springfield, VA

Mint a U.S. Department of Commerce önfenntartó ügynöksége, az NTIS a nyilvános hozzáférés legnagyobb forrása a szövetségi kormány által előállított információkhoz. Évente 120 000 összefoglalót kap a folyamatban lévő amerikai és külföldi, államilag finanszírozott kutatásokról és fejlesztésekről.

Árak: normál: 7,50 dollár plusz 3 dollár szolgáltatási és kezelési költség plusz 3,50 dollár légitársasági költség Kanadába vagy Mexikóba; fax vagy gyorsszolgálat: 12 dollár címenként; expressz: 22 dollár plusz 5 dollár szolgáltatási és kezelési költség.

És még sok más...

Európa

1. The British Library Document Supply Centre (BLDSC), Boston Spa, United Kingdom

1991-ben mintegy 3,4 millió cikket szolgáltatott. Ennek 67%-a az általuk előfizetett, kb. 50 000 folyóiratból származik (költségvetés: 4,5 millió font évente). Az 50 000 folyóiratból 22 000 angol, 13 000 amerikai, 2000 kanadai és 2000 holland. Az 1991-ben szolgáltatott 3,4 millió cikk 22%-át monográfiák és konferenciaanyagok megírásához használták fel. Érdekes azonban, hogy a kérések 70%-a az Egyesült Királyságból érkezett. A cikkekre vonatkozó kérések 50%-a a legutóbbi három évre vonatkozik, s 80%-uk a legutóbbi 10 évre. A BLDSC 1992-ben csak 60 000 dokumentumot szolgáltatott Amerikába, míg a piacot mintegy 11 millióra becsülik.

A BLDSC 1992 októberében egy új projektet indított Inside Information néven. Ez elektronikus úton rögzíti a mintegy 10 000 leghasználtabb folyóirat tar-

talmát, s mint egy ASCII (American Standard Code for Information Interchange = az információcsere amerikai szabványai) szöveges fájl áll rendelkezésre mágnesszalagon (hetenként állítják elő), vagy a fájlt naponta küldik át a használó hálózatába. 1993 tavaszától havi CD-ket állítanak elő ezzel az információval. Az EBSCO kizárólagos szerződést írt alá velük szolgáltatásaik amerikai terjesztésére. Az EBSCO-t arra is felhatalmazták, hogy a BLDS Inside Information projektje keretében kapott TOC-információhoz absztraktokat adjon hozzá pl. az EBSCO saját fájljaiból vagy a MEDLINE-ből.

2. Fourniture des Documents sur Réseau Electronique (FOUDRE), Franciaország

Egy készülőben lévő, 10 egyetemi könyvtárból álló hálózat elektronikus dokumentumellátásra.

3. Institut National de l'Information Scientifique et Technique (INIST), Nancy, Franciaország

Mintegy 26 000 címre fizet elő, s 1991-ben 550 000 cikket szolgáltatott, többségüket Franciaországban. Ezek mind az állományában lévő folyóiratokból készített másolatok voltak. A használók azonban nem nagyon voltak megelégedve a minőséggel, s ezért az INIST kiválasztott mintegy 1900 folyóiratot (ezekre érkezett a kérések többsége), hogy szkennelje és ASCII, valamint képi formátumban tárolja őket optikai lemezeken. Így most vagy lézernyomatású minőségben szolgáltatathatják a cikkeket, vagy ASCII fájlokat és képmásokat közvetítenek a hálózatokon, hogy helyileg nyomtassák ki őket lézernyomatókon. Az EBSCO cég kapcsolatban áll az INIST-tel, hogy egy kooperációs programot valósítson meg az EBSCONET elektronikus hálózaton keresztül.

4. LINNEA (Library Information Network for Academic Libraries), Finnország

Olyan központi katalógusként fog működni, amelyen keresztül dokumentumellátás is megvalósítható.

5. RAPDOC, Pica, Hága, Hollandia

A Pica fejleszti ki a RAPDOC nevű gyors cikkszolgáltató rendszert, amelybe 22 könyvtár tartozik, köztük valamennyi egyetemi könyvtár. A végső cél egy teljes cikkellátó szolgáltatás megközelítőleg 7000 folyóirat alapján. E 7000 folyóiratból kielégíthető a kérések 85%-a.

6. SwetDoc, Swets Subscription Service, Lisse, Hollandia

A Pica állományán keresztül ez az előfizetési ügynökség is kínál dokumentumellátó szolgáltatást.

7. TIBDOC, Hannover, Németország

Dokumentumellátó szolgálat a hannoveri Műszaki Egyetem Könyvtárának több mint 5000 folyóirata alapján.

8. Tilburg University Project, Hollandia

A folyóiratokat szkennelik, és TOC-okat, absztraktokat és – néhány alapvető folyóiratból – teljes szövegeket tárolnak optikai lemezeken azzal a céllal, hogy dokumentumellátó szolgáltatást vezethessenek be.

És még sok más...

Ahogy már korábban említettük, a felsőoktatási tudományos könyvtárak stresszhelyzetben vannak, és sokan közülük újragondolják szolgáltatásaikat. Két fontos projektre szeretném felhívni a figyelmet:

► A Virginia Polytechnic Institute and State University "The Blacksberg Electronic Village Project"-je egy cikkekkel tartalmazó adatbázis a campus hálózatán belül, amely ki fog terjedni a környező társadalmi közege is. Ez a projekt minden valószínűség szerint az információt folyóiratformába való átcsoomagolása helyett cikkenkénti eladás formájában teszi hozzáférhetővé.

► A Carnegie-Mellon University "The Mercury Project"-je. A könyvtári hálózatban minden számítógép-tudományi folyóirat ASCII formátumban teljes szöveggel hozzáférhető.

A kiadók is érdekeltté válnak a folyamatos figyelőszolgálatokban és a dokumentumellátásban. Az alábbiakat szeretném megemlíteni.

1. ADONIS, Amsterdam, Hollandia

Mintegy 500 élettudományi folyóiraatra alapozott dokumentumellátó rendszert (kb. 150 000 cikk) kínál hetenként CD-n. A folyóiratok kb. 50 kiadótól érkeznek.

2. CSA (Cambridge Scientific Abstracts), Bethesda, MD

Ez a kiadó egy új kampányt indított, amelynek során egy új folyóirat minden előfizetője 150 dollárnyi jóváírást kap, amiért a CSA dokumentumellátó szolgáltatást nyújt.

3. Elsevier Science Publishers, Amsterdam, Hollandia

Folyamatos figyelőszolgálatot biztosít, amelyben néhány fizikai ágazat folyóiratainak TOC-ja elektronikus postán, az Interneten keresztül jut el mintegy 750 használóhoz világszerte.

Az Elsevier fejleszti a CAPCAS-t (Computer Aided Production for Current Awareness Systems) is, egy TOC-os – s a második fázisban absztraktos – adatbázist, amelyben a folyóirataik közül mintegy 400 elektronikus hozzáférhető lesz még a nyomtatott verzió megjelenése előtt két héttel. A CAPCAS 3, a harmadik fázis pedig végső formájában egy teljes szövegű cikkszolgáltatás lesz. A szolgáltatás 1993-ban indul, visszamenőleges kötetekre nem terjesztik ki.

4. Springer-Verlag, Németország – New York

A Springer 1993 márciusától Springer Journals Preview Science néven új szolgáltatást vezet be, amely 30, kiválasztott élettudományi folyóiraatra terjed ki, köztük a legkeresettebbekre: *Cell and Tissue Research*, *Molecular and General Genetics*, *Human Genetics*, *Pflügers Archiv és Roux's Archives*.

A Springer elektronikus postázó szerveréről az Interneten keresztül TOC-szolgáltatást és absztraktokat (BiblioAbstracts) kínál. Ezt az információt hat héttel a számok tényleges megjelenése előtt bocsát-

ják rendelkezésre. A TOC-szolgáltatás ingyenes, de a BiblioAbstracts évi 20 dollárba kerül. Fizetni csak hitelkártyával lehet, s a hitelkártya számát elektronikus postán kell közölni.

Kizárólag az amerikai piac számára az AT&T Bell Laboratories és a University of California San Franciscóban, valamint a Springer-Verlag New Yorkban 1993 januárjában egy kooperációs programot indított, amely 30 molekuláris biológiai és radiológiai folyóirat teljes szövegét és ábráit hozzáférhetővé teszi egy könyvtári hálózaton. Neve: RightPages. A teljes szöveg mellett TOC-okat és absztraktokat is közöl.

5. TULIP (The University Licensing Project),

Elsevier Science Publishers, Amsterdam,
Hollandia

Mintegy 15 amerikai egyetemi könyvtár számára engedélyezi, hogy tudományos folyóirataik teljes oldalait (szöveg plusz ábrák) hozzáférhetővé tegyék campusaik hálózatán.

Tekintettel mindazokra a forrásokra, amelyekről folyóiratcikkek lehet kapni (s minden bizonnyal vannak egyéb források is, mint amelyeket a fentiekben felsoroltam), legalább négy fő kritériumot kell mérlegelni, hogy melyik forrást válasszuk:

- ▶ a cikk minősége,
- ▶ a leszállítás gyorsasága,
- ▶ a cikk ára,
- ▶ a rendszer használóbarát volta.

A cikkszolgáltatás mindaddig és a többség számára most is az oldalakról készített fénymásolatokat jelentett és jelent, amelyeket postán vagy faxon küldtek meg. A technológiának köszönhetően most már a nyomtatott információ szkennelhető, és ASCII fájlokban vagy bittérképes fájlokban tárolható. (Bittérképezés: egy számítógép képernyőjén megjelenített kép kezelését végző technika. A képernyő minden egyes képpontja megfeleltethető a tárban lévő egy vagy több bitnek.)

Ez az eljárás azonban nehézkesnek látszik, hiszen egyes esetekben a szöveg már ASCII fájlban van, amerről a folyóirat nyomtatott példányai készülnek. A könyvtárak megveszik ezeket a folyóiratokat, s néhány könyvtár már beszerzett OCR- (optical character recognition) felszerelést, s megkezdte a TOC-ok és a cikkek teljes szövegének szkennelését. Kétségtelen, hogy ezért a cikkszolgáltatás neve elektronikus dokumentumellátásra vagy elektronikus dokumentumszolgáltatásra fog módosulni.

Először 1989-ben hallottam ezt a megállapítást: "a hangsúlyt az információ birtoklásáról át kell helyezni az információhoz való hozzáférésre". Azóta néhány információs szakember azt véli, hogy a nyomtatott folyóiratnak nincs többé jövője. Azt mondják, a tudósok közvetlenül közvetlenül fognak egymással kommunikálni a hálózatokon keresztül, s nem lesz szükségük többé kiadókra a tudományos folyóiratok előállítására.

Az EBSCO adatbázisában 100 000 ügyfél-könyvtár és 50 000 kiadó szerepel. E 100 000 könyvtárnak szerte a világon nagyon is különbözik a

költségvetési kerete, amit tudományos folyóiratokra költ. Kiszámítottuk, hogy például Svédországban fejenként 5 dollárt költenek a folyóirat formában megjelenő információra, Törökországban azonban ez az összeg kevesebb, mint 50 cent. A rendszerünkben szereplő 50 000 kiadó évente több mint 20 millió cikket produkál, s jelleg szerint kereskedelmi kiadók, társasági kiadók, intézményi kiadók, egyetemi kiadók stb. vannak közöttük.

Ami a könyvtárközi kölcsönzés révén beszerzett dokumentumok számát illeti, ugyancsak nagy különbségek vannak Európában: Svédországban 100 000-re 6127 esik, míg Portugáliában csak kettő. Nyilvánvaló, hogy nagy különbségek vannak a költségvetésekben, az új technológia bevezetésében és a dokumentumokért megállapított térítési díjak terén követett politikában is.

A könyvtárak törekvése az információhoz való hozzáférésre – együtt a napjainkra jellemző jelentős technológiai fejlődéssel – oda vezetett, hogy egy sor olyan online folyóirat jelenik meg, amelynek már nincs papírváltozata.

Pillanatnyilag valamivel több mint 800 elektronikus folyóirat jelenik meg, s közöttük a legismertebb az *Online Journal of Current Clinical Trials*, amelyet az OCLC állít elő, kooperálva az American Association for the Advancement of Sciences-szel (AAAS). Ez a folyóirat az Interneten keresztül férhető hozzá. A kérdés, amit fel kell tennünk: fennmarad-e ez a folyóirat?

A könyvkiadás terén az Elsevier 1992 közepén előállította az első hipermedia könyvet CD-ROM-on; ára 2200 holland forint, és címe: *The Active Library on Corrosion*. E multimédia termék kifejlesztése jó néhány évig tartott, s amikor megvalósult, tapasztalatai és technológiája felhasználásával kiadták teljes könyv- és folyóirat-katalógusukat CD-ROM-on, s 1993-ra ingyenesen küldték szét a folyóirat-előfizetési ügynökségeknek, könyvkereskedőknek és 4000 könyvtárnak világszerte.

Mindezek az új technológiai fejlemények megkövetelik az infrastruktúra fejlesztését is: PC-k vásárlását, a hálózatok fenntartását, a szoftverek kifejlesztését stb., s minden valószínűség szerint a most beszerzett elektronikus berendezéseket két-három év múlva ki kell cserélni. E tekintetben hasznos emlékeztetünkbe idézni Hofstadter törvényét Donald Norman változatában: "Mindig tovább tart, mindig többbe kerül, mindig nehezebb lesz, mindig több lesz, mindig kevesebb lesz, mint amennyire számítasz, még ha számításba veszed is Hofstadter törvényét." Douglas Hofstadter törvényében arra a tényre utalt, hogy nagyon nehéz valójában meghatározni azt az időtartamot, ami egy számítógépes program végrehajtásához szükséges.

A folyóirat-kiadás egyik tényezőjén eddig meglehetősen átsiklottak, mégpedig a hirdetésekől származó bevételen. Sok folyóirat, amelyet tudományos folyóiratnak tekintenek, de amelyet nem szükségképpen egy kereskedelmi kiadó (mint pl. a Springer-Verlag vagy az Elsevier) hoz ki, hatalmas

bevételhez jut a hirdetésekéből, különösen az élettudományok terén, ahol a gyógyszergyárak erőteljesen támogatják az élettudományi információ terjesztését.

Másodszor, habár a tudományos folyóirat koncepciója közel 330 éves, nagyon alkalmas eszköz: hordozható, külön részekből áll, biztonságos, ágyban is olvasható, megadja a böngészés lehetőségét, s a böngészés során nem várt értékekre lehet bukkanni.

Hogy megértessem, mit is jelent ez, *Maurice Line*, a BLDSO volt igazgatója meghatározásához fordulok:

► **A böngészés azt jelenti, hogy egy tüt keresünk a szénakazalban;**

► **a nem várt értékre bukkanás pedig azt, hogy ugyan tüt keresünk a szénakazalban, de – ízlésünktől függően – a farmer lányára vagy fiára találunk.**

A technológia rohamosan fejlődik, s a bitérképes és optikai tárolóeszközök mind hatékonyabbá válnak. Nem sok idő múlva mindent tárolhatunk, amit csak akarunk, de még mindig nagyon nehéz a képek visszakeresése, nem is szólva az imént említett böngészésről, és az értékekre való véletlenszerű rábukkanásról.

A jövő tehát – véleményem szerint – a papíralapú és az egyéb formátumú, speciális hordozókon lévő tudományos folyóiratok koegzisztenciáját hozza.

Valószínűleg nemsokára minden szerző szövegét ASCII-formátumban (kézirat helyett "komputírat" vagy "postírat") bocsátja rendelkezésre, a kiadók átveszik az információt, kiadják lektorálásra, a lektorok vissza a kiadóknak, akik aztán digitalizált oldalakat szerkesztenek meg. Mindez egy általánosan elfogadott szabvány szerint történik, s úgy látszik, hogy az SGML (Standard General Markup Language) – a Springer-Verlag erőteljes támogatásával – igen gyorsan az egész kiadói iparban általánosan elfogadott szabvánnyá válik. A digitalizált oldalakat a szerző ismét ellenőrzi, s végül itt áll az az adatbázis, amelyről a kiadványok hagyományosan papírra nyomtathatók. Kiegészített nyomásnak (augmented print) nevezzük ezt.

A dokumentumokat a dokumentumellátó szolgáltatóknak (mint pl. az ADONIS) szállítják le vagy közvetlenül a végfelhasználónak, ha a kiadónak van erre kapacitása. A másik irányt a másodlagos szolgáltatók ellátása jelenti különböző hordozókon absztraktokkal, figyelőszolgálattal, TOC-okkal.

E fejleményekre tekintettel a kiadók között erősödik a verseny: különös hozzáértésre tesznek szert egy-egy szakterületen, fel nem tárt piaci zugokra lelnek, s meghatározott piacokra koncentrálnak. Ismeretes, hogy a tudósok nem kiadók szerint keresik az irodalmat, hanem tárgy szerint.

Néhány nagyobb tudományos, profitorientált kiadót, amely érdekelt a folyóirat-kiadásban, az alábbi számok jellemeznék:

Kiadó	Folyóiratok száma
Elsevier/Reed	± 1400
Kluwer Academic (Lippincott, Raven Press)	376
Springer-Verlag	280
Academic Press	176
Wiley	165

A kiadók arra fognak törekedni, hogy egy-egy szakterületre specializálják magukat. Paradigmaváltásnak leszünk tanúi, a piaci szegmentációt a piaci fragmentáció váltja fel, hasonlóképpen ahhoz, ami most pl. a cipőiparban, a számítógépek vagy a gépkocsik piacán történik. Japánban, a Toyotánál hétfőn elmehetünk a kereskedőhöz, megrendelhetjük a saját igényeinkhez szabott kocsit, amelyet ugyanazon a hét péntekjén már le is szállítanak. Ez a végfogyasztóra orientált marketing a termelőágazatokban hasonló trend, mint amit a kiadóknak kell követniük a tudományban a tárgyra orientált marketinggel. Példa erre a *Chemistry of Materials* 1989-es és a *Biconjugate Chemistry* 1990-es indítása, mindkettő az American Chemical Society kiadásában.

Mi, mint folyóirat-előfizetési ügynökség nyilvánvalóan nagyon szorosan követjük ezeket a trendeket, s feltettük magunknak a kérdést: "Hová is tartunk?"

Szeretnék egy másik idézettel is élni az Alice Csodországban c. könyvből.



"Cheshire-i cica – kezdte Alice – megmondanád nekem, kérlek, melyik úton kell innen továbbmennem?"

"Ez jórészt attól függ, hová akarsz eljutni" – mondta a macska.

"Nem nagyon érdekel, hová" – mondta Alice.

"Akkor nem számít, melyik úton mész" – mondta a macska.

Az EBSCO-nak ezért van egy CD-ROM kiadói részlege, TOC-okat és absztraktokat, valamint teljes szöveget nyújt néhány kiadványról (pl. *Academic Abstracts* és *Magazine Article Summaries*). Az EBSCO előfizet az ADONIS-ra is, s tárgyalásokat folytat

néhány élettudományi kiadóval, hogy CASIAS szolgáltatást nyújthasson (CASIAS = Current Alerting Service Individual Article Supply = folyamatos figyelőszolgálat egyéni cikkellátással). Az EBSCO Publishing speciális szakterületeken lemezeket fog kihozni hetenként előfizetéses alapon, s a lemez TOC-okat, absztraktokat – és válogatva – teljes szövegeket fog tartalmazni.

Ismeretes, hogy sok esetben a kutatók elég információt kapnak az absztraktból, és nem kívánják a teljes szöveget. Mindazon esetekben, amikor a teljes szöveg nem lesz megtalálható a lemezen, az EBSCONET-en keresztül megszerezhető. Minden művelet és a számlázás is teljesen automatizált annak érdekében, hogy kiváló minőségű nyomtatott cikkeket adhassunk a lehető legolcsóbban.

A pillanatnyi problémánk az, milyen árakat állapítunk meg, ugyanis ez nagyban függ attól, mennyit kérnek a kiadók. Eltekintve a jogi kérdésektől (mint pl. a CITED = Copyright in Transmitted Electronic Documents – átvitt elektronikus dokumentumok szerzői joga), még nem tisztázott az a kérdés, azonos áron kell-e adni minden cikket. Az elektronikus fájlkon hozzáférhető cikkek differenciált árazása egyike azoknak a témáknak, amelyeken a kiadók mostanában vitatkoznak.

Az STM (Association for Scientific, Technical and Medical Publishers) és az IFRRO (International Federation for Reprint Rights Organization) közös állásfoglalást adott ki 1992. szeptember 25-én éves találkozójuk alkalmával Helsinkiben. E hét pontból álló állásfoglalásnak egyik fontos pontja szerint az STM anyagok elsődleges kiadási folyamatának az elektronikus tárolás is része, amelynek megvan az a lehetősége, hogy szolgálja a tudományos közösség érdekeit és igényeit.

A szerzői jogok tulajdonosaira nézve az illetéktelen elektronikus használat lényegesen nagyobb veszélyt jelent, mint amekkora kárt az illetéktelen fénymásolás máris okoz. Ebben a tekintetben szeretnék utalni a Texaco esetére, amelyben Pierre Leval bíró hatévi

tárgyalás után jutott arra a döntésre, hogy a Texaco megsértette a copyright jogot; itt hat, tudományos folyóiratokat megjelentető kiadó (köztük az Elsevier, a Springer és a Pergamon) adott be keresetet a Texaco ellen. A profitszerzés indítéka az a motor, amely biztosítja a tudományos haladást.

Valóban kihívásokkal teli korban élünk; minthogy azonban a tudományos információ fogyasztóként is és kiadóként is emberi lények vagyunk, magunknak kell meghatározoznunk, mit kívánunk a jövőben tenni, semmint hagyni, hogy a technológia mondja meg nekünk, mit kell tennünk. A kihívásokhoz hozzájárulnak a piac elektronikus realitásai is. A különböző vállalati és felsőoktatási központokat világszerte különféle szintű költségvetési megszorítások érik. A legfontosabb azonban az, hogy a könyvtárakra továbbra is kulturális és oktatási szerep hárul mindenütt, ahol diákok és tudósok összejönnek.

Minthogy az adatbázis-hálózatok és a dokumentumok digitalizált képmásai megjelentek, és itt is maradnak, s ki kell egészíteniök a jelenlegi könyvtári szolgáltatásokat, érdekesítő lesz követni az olyan elektronikus "szuperautópályák" fejleményeit, mint az NREN (National Research and Education Network) vagy a SUPERJANET, az olyan hálózatokét, amelyek másodpercenként egymillió bit információ, hang, adat és kép közvetítésére képesek a nagy teljesítményű száloptikai technológia alkalmazásával.

Befejezésül álljon itt még egy idézet az Alice Csodországban c. műből.

"Egyszer vagy kétszer Alice belepislantott a könyvbe, amelyet néjje olvasott, de nem voltak benne képek és párbeszéd, s mi haszna egy könyvnek, gondolta Alice, ha nincsenek benne képek és párbeszéd?"

Beérkezett: 1993. IV. 9-én.

Fordította: Papp István

	OMIKK FORDÍTÓ IRODA 1088 Budapest, Múzeum u. 17. Telefon: 138-2874 Fax: 138-4924
	<ul style="list-style-type: none"> ● MŰSZAKI FORDÍTÁS, LEKTORÁLÁS ● TOLMÁCSOLÁS, SZÖVEGSZERKESZTÉS ● SZAKIRODALOM BESZERZÉS ● 30 NYELV, ORSZÁGOS HÁLÓZAT, REÁLIS ÁRAK